

Ksenija Aykut

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Turski – netipičan balkanski jezik

Turski, kao pripadnik turske (turkijske) grane altajske porodice genetski i strukturalno se razlikuje od balkanskih jezika koji mogu biti posmatrani kroz prizmu balkanskog jezičkog saveza. Usled dugotrajnog kontakta sa ostalim balkanskim jezicima, turski se u širem smislu ubraja u balkanske jezike. Viševjekovnim prisustvom na Balkanskom poluostrvu turski je uticao na balkanske jezike u kojimase zadržao značajan broj turcizama koji su utkani u književni jezik i svakodnevnu leksiku. Morfološki uticaj se ogleda u postojanju više tvorbenih morfema nastalih od turskih sufiksa -cı; -lı; -lık ; -sız, -hane. U radu se objašnjavaju karakteristike turske gramatičke strukture kako bi se sagledalo mesto turskog među balkanskim jezicima.

Ključne reči: turski jezik, balkanski jezici, turcizmi, morfološki uticaji

1. Uvod

Cilj ovog rada jeste da predstavi strukturu i karakteristike turskog jezika koji, za razliku od ostalih balkanskih jezika, ne pripada indoevropskoj jezičkoj porodici i da u tom svetlu objasni razloge i osnove za mogućnost njegove klasifikacije kao jezika balkanskog jezičkog saveza.

Savremeni turski jezik (Türkçe, Türk Dili) koji se danas, kao jedini službeni jezik, govori u Republici Turskoj (81 milion stanovnika), a kao jezik turske manjine na Balkanskom poluostrvu, Severnom Kipru, u delovima Sirije, Iraka i u drugim oblastima gde žive Turci, proizašao je iz jezika ogusko-turkmenskih plemena ipripada jugozapadnom ogrankuturskih jezika, zajedno sa azerbejdžanskim i turkmenskim.

Ovaj, najrasprostranjeniji turski jezik naziva se još i „turski Turske” (Türkiye Türkçesi). Ostali turski jezici sa većim brojem govornika su: uzbečki, kazaški, kirgiski, tatarski, ujugurski i drugi. Turski jezici, „pored velikog broja starih jezika, obuhvataju još dvadeset jedan savremeni pisani jezik i veliki broj dijalekata i govora” (Teodosijević 2015: 364). Za turske jezike strani turkolozi su usvojili termin „turkijski” (eng. Turkic). Suprotno ovome, „u srp-

skoj turkologiji se ne pravi terminološka distinkcija između ova dva pojma” (Teodosijević 2015:365). Turski gramatičari takođe ne prave razliku, već za oba pojma koriste termin *Türkçe*. U turskoj lingvistici ovaj termin se koristi u užem i širem smislu. U užem smislu označava „turski Turske”, a u širem sve srodne turske jezike. Veoma mali broj turskih lingvista je, pokušavajući da iznađe ekvivalent za engleski naziv *Turkic*, ponudio rešenje *Türki* (Ercilasun 2013:18). Turski se proučava sa aspekta jezika koji je tokom istorije uticao na mnoge narode s kojima je dolazio u dodir, a danas posebno u okviru težnje za zbližavanjem turskih naroda, kada se „u poslednjoj dekadi 20. veka počeo koristiti termin „turski svet” (*Türk Dünyası*) kao geografski i kulturološki pojam za sve turske narode koji govore jezicima turske (turkijske) grane altajске jezičke porodice” (Teodosijević 2015:362). Cilj ove inicijative jeste isticanje-zajedničkog porekla i bliskosti turskih naroda i jezika.

2. Karakteristike turskog jezika

2.1. Genetska pripadnost

Prvi podaci o turskim plemenima vezuju se za Hune. Ovo pleme tursko-tatarskog poreklaprve kontakte je ostvarilo sa altajskim plemenima i sa Kinezima. Zato prvi podaci o njima potiču iz kineskih izvora, i odnose se na 3. vek pre naše ere (Korkmaz 2003: LXXV). Dolazak Huna u Evropu izazvao je interesovanje latinskih i vizantijskih istoričara za jezik i kulturu ovog naroda. Pretpostavlja se da je zajednička pradomovina svih Turaka Centralna Azija, a ime im se prvi put spominje u kineskim hronikama iz 552. godine kao T’u-ktüe. (Čaušević 1996: X)

Ipak, prvi otkriveni uzorci turskog pisanog jezika su epigrafski natpisi na Orhonskim spomenicima u slivu reka Orhon i Jenisej, na teritoriji današnje Mongolije. Potiču iz 7. i 8. veka, i pripadali su drevnom turskom narodu Gokturk/Kokturk (Göktürk/Köktürk). U njima Turci prvi put sebe nazivaju *Türk*. Nakon višegodišnjeg rada velikog ruskog orijentaliste nemačkog porekla V. V. Radlova (F. W. Radloff) (1837-1918) čast za dešifrovanje koje je obuhvatilo finalnu fazu pripala je Dancu Vilhelmu Tomsenu (Vilhelm Thomsen) (1842-1927) godine 1893. Utvrđeno je da su Orhonski natpisi pisani književno zrelim jezikom, što potvrđuje postojanje turskih plemena na tom području više vekova unazad (Koç 1996: 33).

Orhonski natpisi su pisani pismom *gokturk* (Göktürk/Köktürk), koje je imalo 38 znakova, među kojima četiri vokala i tri diftonga. Pisalo se odozgo na dole i s desna na levo (Gencan 2001: 34). Ovo pismo se, zajedno sa kasnijim ujugurskim pismom, zadržalo među turskim plemenima sve do 12. veka i bilo je zajedničko svim turskim plemenima koja su naseljavala Centralnu Azi-

ju. Ovo je bio period „staroturskog” jezika iz kojeg vode poreklo svi kasniji oblici i forme turskih jezika.

U 19. veku uporedni gramatičari su izdvojili uralo-altajsku jezičku porodicu, koja se deli na uralsku granu (gde spadaju mađarski, finski) i altajsku u koju osim turskih jezika spadaju mongolski, mandžursko-tunguski jezici, a neki u ovu granu ubrajaju i korejski i japanski (Ercilasun 2013:18). Kasnija istraživanja rezultirala su stavom koji potkrepljuje stanovište da uralske i altajske jezike treba posmatrati kao dve odvojene porodice (Korkmaz 2003: LXVIII). Danas zapadni lingvisti turske jezike svrstavaju u posebnu porodicu pod nazivom turkijski jezici (Bugarski 1991: 47). Uprkos tome, u turskoj lingvistici preovlađuje stav da turski jezici pripadaju grupi altajskih jezika (Ercilasun 2013: 18, 20). Jedan od argumenata koji iznose u prilog tome može se iskazati na sledeći način: „Altajistička teorija nije precizno dokazana, ali se može konstatovati da ni novije teorije koje su se pojavile nasuprot njoj, nisu uspele pružiti konkretne dokaze kojima bi je pobile” (Eker 2003: 99). Ekrem Čaušević o tome kaže: „Iako se altajistika i dalje pokušava održati, zahvaljujući iznova novim pokušajima zagovornika te teorije, starija teorija o uralo-altajskoj porodici je zastarela iako i danas ima njenih zagovornika među turskim lingvistima” (Čaušević 1996:IX). Kao što je već pomenuto, turski lingvisti ne prave razliku među turskim jezicima, već ih sve smatraju dijalektima turskog, koje objedinjuju pod zajedničkim nazivom „turski” (Türkçe).

Tokom 12. veka turski jezik se uporedo sa procesom raslojavanja turskih naroda podelio na severni, istočni i zapadni jezik iz kojeg se razvio današnji turski. Zapadni turski (Batı lehçesi) počinje se formirati u drugoj polovini 12. i prvoj polovini 13. veka. Ovaj jezik koji su koristila ogusko-seldžučka plemena koja su tokom 10. i 11. veka osnovala državu Seldžukida, a u 14. veku Osmanlijsko carstvo, predstavlja najveći i najplodniji jezik turskog sveta. Tokom svog postojanja prolazio je kroz različite faze, zbog čega se deli na tri perioda: stari anadolski turski (Eski Anadolu Türkçesi), osmanlijski (Osmanlı Türkçesi) i savremeni turski (Türkiye Türkçesi).

Stari anadolski turski je jezik 12, 13. i 14. veka. Ovaj period predstavlja period najčistijeg razdoblja u razvoju zapadnog turskog jer je bio pošteđen stranih uticaja. Međutim, upravo u ovom razdoblju se počinje osećati upliv arapskog i persijskog, što je stvorilo uslove za nastanak osmanlijskog jezika. Prvi uticaji arapskog počeli su se osećati tokom procesa prijema islamske religije, u 9. i 10. veku. Persijski dobija na značaju za vreme prodiranja seldžučkih plemena u Persiju u 11. veku i formiranja države Seldžukida na tlu Anadolije, a intenzivnije se nastavlja kasnije. Osmanlijski je trajao od 15. do 20. veka (Korkmaz 2003: C). Odlikuje ga značajna zastupljenost arapskih i persijskih elemenata u leksici i gramatici. Umesto jednostavnih turskih glagolskih osnova i konjugacijskih formi počinju se koristiti komplikovane ka-

tegorije koje nisu u skladu sa turskom gramatičkom strukturom. Osmanlijski se pisao prilagođenim arapskim pismom, što nikako nije odgovaralo turskom bogatom vokalnom sistemu, nasuprot izrazito konsonantnoj prirodi arapskog. Iako je osmanlijski bio jezik sultanovog dvora, religijskih krugova i privilegovanih slojeva na jednoj strani, turski jezik je na drugoj strani bio jezik naroda. Zahvaljujući činjenici da je narod i dalje govorio neiskvarenim turskim jezikom, on je uspeo da sačuva svoje biće i identitet. Na njemu su stvarali poznati narodni pesnici koji su očuvali čistotu turskog jezika.

Nakon osnivanja Republike Turske 1923. godine glavni cilj njenog tvorca i prvog predsednika Mustafe Kemala Atatürka bio je da nizom reformi preobrazi turski narod u jedno civilizovano društvo potpuno prikladno veku u kome se nalazi (Teodosijević 1995: 34). Na jezičkom planu prva značajna promena ogleda se u promeni naziva jezika koji se konačno naziva turski (Türkçe) umesto osmanlijski (Osmanlıca). U veoma kratkom roku, za samo tri meseca izvršena je reforma pisma. Umesto arapskog pisma počinje se koristiti latinica koja najbolje odgovara turskoj fonetskoj strukturi i bogatom vokalnom sistemu. Ovako korenite jezičke reforme koje su u veoma kratkom vremenskom periodu uspele da izvedu svojevrstan prevrat nad viševekovnom islamskom tradicijom, u turskoj nauci se, s pravom, nazivaju „jezička revolucija” (Dil devrimi). Godine 1932. osniva se Tursko lingvističko društvo (Türk Dil Kurumu) čiji je zadatak čišćenje jezika od viševekovnih stranih uticaja na nivou leksike i morfologije, kodifikacija gramatičkih i pravopisnih normi, kao i sprovođenje politike jezičkog purizma.

2.2. Strukturalna pripadnost

Turski jezik po strukturi spada u grupu aglutinativnih jezika koje karakteriše „lepljenje” nastavaka na osnovu reči tako da svaki od njih ima svoj vidljiv identitet i jedinstvenu funkciju.

Sufiksacija je isključiv način za građenje i promenu reči. Dodavanjem različitih sufiksa na koren izvode se reči koje iskazuju razne pojmove i značenja. Derivacioni sufiks modifikuje značenje korena i predstavlja sekundarni semantički element koji služi za građenje reči. Prilikom sufigiranja, na nepromenljivi koren prvo dolazi derivacijski, a zatim deklinacijski/konjugacijski sufiks. Broj sufiksa koji po određenom redu dolazi na koren nije teorijski ograničen. Primera za ilustraciju ove karakteristike turskog jezika ima mnogo. Poslednji koji je predstavljen na Sedmom međunarodnom forumu svetskih jezika u Lionu 2016. godine sastoji se od čak 70 slova i glasi:

Muvaffakiyetsizleştiricileştiriveremeyebileceklerimizdenmişsinizcesine-laflar ediyormuşsunuz ha? (www.birgun.net/haber-detay/turkcenin-70-harften-olusan-en-uzun-kelimesi-130201.html)

Navedena rečenica je upotrebljena u situaciji kada uprava jedne škole obučava nastavnike da stvaraju neuspešne učenike. Na protivljenje jednog od nastavnika, direktor mu se obraća rečima:

Čujem, govorite „*kao da ste vi tobože neko koga ne možemo lako da preobratimo u onog koji čestvoriti neuspešne*“ učenike, zar ne?

Ovakva akumulacija morfema jedna je od najvažnijih osobina turskog jezika, kao i aglutinativnih jezika uopšte.

2.3. Fonetski sistem

Turski alfabet se sastoji od 28 znakova prilagođenog latiničnog pisma. Ortografija se zasniva na približno fonetskom principu po kome jedan znak označava jednu fonemu, a ne njene fonetske varijante. Izuzetak od ovog pravila je meko g (ğ) koje se u savremenom jeziku ne čita, već je izgubilo svoju zvučnost. Turski sadrži čak osam vokala. Pored 5 osnovnih, ima umlaute *ö* i *ü*, kao i karakterističan mukli vokal *ı*, koji bi u srpskom imao ekvivalent u poluvokalu *r*.

Zakon vokalne harmonije (*ünlü uyumu*), kao jedna od karakteristika turskog jezika, ogleda se u pojavi da se vokali u reči opredeljuju prema prirodi vokala iz prvog sloga, odnosno prethodnog sloga u sufiksaciji, u skladu sa podelom na vokale prednjeg (*e, i, ö, ü*) i zadnjeg reda (*a, ı, o, u*).

2.4. Morfološke karakteristike

Sufiksacija koja odlikuje tursku morfologiju i omogućuje lepljenje nastavaka na nepromenljiv koren daje transparentnost i olakšava snalaženje u građenju morfoloških kategorija pod uslovom da se poštuje prednost koje pojedini sufixi imaju prilikom tvorbe. U turskom jeziku ne postoji prefiksacija. Zastupljena gramatička pravilnost podrazumeva postojanje samo jedne deklinacije i jedne konjugacije.

2.4.1. Postpozicionalna struktura

Druga karakteristika po kojoj se turski razlikuje od indoevropskih jezika jeste upotreba postpozicija i postpozicionalnih izraza umesto prepozicija (predloga) (Više o tome: Aykut: 2007). U turskom ne postoji prefiksacija. Postpozicije se nalaze iza imenskih reči izražavajući različite odnose u rečenici. Kad je reč o glagolima, glagolski likovi, koji se u različitim jezicima izražavaju posebnim rečima ili prefiksima, u turskom se dobijaju dodavanjem odgovarajućih sufixa na glagolsku osnovu.

2.4.2. Genitivna veza

Uturskom jeziku genitiv u svojoj sintaksičkoj funkciji bliže određuje imensku reč i to kao njegov atribut, pa često stoji umesto prideva. Zato se genitiv retko koristi samostalno. Ova karakteristična atributska upotreba genitiva zastupljena je u posebnoj sintaksičkoj konstrukciji, genitivnom odnosu, koja se zove „genitivna veza“ (isim tamlaması). U ovoj konstrukciji odreditelj (determinans) je imenska reč u genitivu, a određeni (determinatum) je imenska reč koja je primilaprisvojni sufiks 3. lica jednine. Na primer: *öğrencinin defteri* (učenikova sveska)

U genitivnoj vezi prvi član konstrukcije je pomoćni, a drugi osnovni element koji se određuje prvim. Genitivna veza prožima čitavu strukturu turskog jezika i predstavlja ključ za razumevanje mnogih sintaksičkih kategorija.

2.4.3. Particip-proparticip

S obzirom da turski ne poznaje odnosne reči, relativne zamenice kojima se izražavaju indoevropske odnosne i druge zavisne rečenice, iskazuju se pomoću participa i proparticipa. Participi i proparticipi mogu biti upotrebljeni na mestu atributa imenske reči kada označavaju indoevropskuodnosnu rečenicu ili na mestu imenice kada su ekvivalent subjekatskim, odnosno objekatskim rečenicama. Na primer: *gelen adam* (čovjek koji dolazi) nasuprot imenskoj upotrebi *gelen* (onaj koji dolazi).

Termin proparticip uveli su jugoslovenski turkolozi kako bi ukazali na razliku njegove upotrebe i značenja u odnosu na particip, u izražavanju drugačijih vrsta zavisnih rečenica (Više o tome: Golubović-Braiek 2003). Na primer: pridevski upotrebljen proparticip *okuduğum kitap* (knjiga koju čitam) nasuprot imenskoj upotrebi *okuduğum* (činjenica da čitam).

2.5. Sintaksička struktura

Red reči u turskoj rečenici obrnut je od indoevropskog. Glagol se nalazi na kraju rečenice, a reči ili grupe reči koje nešto određuju (determinans), nalaze se ispred njima određenog (determinatum). Smer ide od odreditelja ka određenom, tako da se svi važniji elementi nalaze na kraju sintagme ili razgranate rečenice. Dopunski, proširujući elementi dolaze napred, a osnovni slede iza njih. Tako se primećujeobrnuto nizanje zavisnih elemenata u odnosu na upravni član sintagme, od indoevropskih jezika, kao u primeru: *Babası bakanlıkta çalışan kızı beğendim*. (Dopala mi se devojka čiji otac radi u ministarstvu) (dosl. Čiji otac u ministarstvu koji radi devojka mi se dopala).

Ostale značajne strukturalne karakteristike su odsustvo gramatičkog roda, veliki broj infinitivnih glagolskih formi (glagolske imenice, participi,

gerundiji), mali broj veznika, odnosno razvijena asindetska struktura i slaba razgraničenost među vrstama reči.

3. Balkanski jezički savez

Arealna klasifikacija jezika proističe iz kontaktne srodnosti kada se u jezicima čiji su govornici u dugotrajnom geografskom ili kulturnom kontaktu, usled međusobnog uticaja jednih na druge, javljaju zajedničke osobine koje nisu genetski uslovljene. Grupa jezika u kojoj je ova pojava jasno uočljiva naziva se jezički savez. Jedan od takvih karakterističnih saveza jezika koji nisu u direktnom srodstvu jeste balkanski jezički savez. Balkanski jezički savez se počeo proučavati u prvoj polovini dvadesetog veka.

Neki od autora koji su se bavili sličnostima koje pokazuju balkanski jezici u savez su ubrajali bugarski, rumunski i novogrčki (Trubeckoj), zatim albanski, rumunski i bugarski (Kopitar), neki dodaju i novogrčki (Miklošič), dok neki u ovu grupu ubrajaju albanski, makedonski, bugarski, rumunski (Birnbau) (Vidi u: Kovačec 1988: 27-28).

Balkanski jezički savez se izdvaja u odnosu na druge jer „se temelji na vrlo velikom broju strukturalnih podudarnosti u fonetici, gramatici i leksici, a njegove granice se jasnije konturiraju nego li u slučaju drugih saveza“ (Kovačec 1988: 25).

P. Asenova koja se u svom istraživanju najviše fokusira na albanski, rumunski, bugarski i grčki kao članove balkanskog jezičkog saveza, konstatuje da je srpskohrvatski njegov periferni član (Asenova 2002: 23). Ona precizira da se karakteristike koje povezuju jezike balkanskog jezičkog saveza zovu „balkanizmi“, označavajući „tipološke paralele između više od dva balkanska jezika.“ (Asenova 2002: 75)

Jezici balkanskog jezičkog saveza pokazuju zajedničke osobine, ne samo zahvaljujući geografskoj bliskosti, već se uočavaju strukturalno-tipološki i kulturno-istorijski razlozi međusobnih uticaja. Kako navodi Kovačec „uz albanski, makedonski, bugarski, arumunjski (cincarski) i dakorumunjski u kojima su balkanizmi intenzivno zastupljeni, novogrčki jezik, jugoistočni srbijanski govori (tzv. torlački) i meglenorumunjski pokazuju nešto slabiju zastupljenost balkanskih jezičkih karakteristika.“ Govoreći o turskom Kovačec konstatuje da se on za balkanski savez može vezati periferno, uglavnom po podudarnostima u leksici i frazeologiji (Kovačec 1988: 29).

Kao najfrekventnije zajedničke karakteristike balkanskih jezika autori navode sledeće:

- osim pet osnovnih vokala postojanje još jednog, nezaobljenog vokala. :
- redukovanje deklinacijskih oblika (izražavanje genitivnih i dativnih funkcija istim formalnimsredstvima:

- određeni član se javlja iza imenice :
- analitička komparacija prideva :
- izražavanje posesiva:
- enklitički oblici akuzativa ličnih zamenica i udvajanje objekta:
- gubljenje infinitiva pred zavisnim konstrukcijama:
- analitički, balkanski futur (Kovačec 1988: 33-44)

Treba naglasiti da ove pojave nisu zastupljene u svim i uvek istim balkanskim jezicima. Stoga se i dalje vrše komparativna istraživanja kako bi se jezici i pojave u njima detaljno uočile i uporedile.

Uloga turskog u balkanskom jezičkom savezu svakako je nešto drugačija od ostalih balkanskih jezika. Kako Kovačec ističe, turski jezik se u evropskom delu Turske i u enklavama u Bugarskoj, Makedoniji, Kosovu, Rumuniji, može smatrati pridruženim članom. On pripada drugačijem jezičkom tipu, ali je poslužio kao izvor za leksičko, frazeološko i tvorbeno posuđivanje za sve balkanske jezike. Tokom pet vekova je bio jezik vladajućeg sloja, državne administracije, dela građanstva u većini balkanskih krajeva, a kadkad je služio i kao jezik nadnacionalnog razumevanja (Kovačec 1988: 31). Turski, tačnije osmanlijski turski kao delimična *lingua francana* balkanskom prostoru uticao je na ostale balkanske jezike u morfologiji i leksici. Turski je bio jezik trgovine, uglednih građana, pripadnika viših slojeva društva, kao i jezik nauke, poezije i književnosti Osmanlijskog carstva koje je u jednom trenutku obuhvatalo države sa tri kontinenta i na taj način je vršio ulogu jezičkog posredovanja.

U sklopu pojma balkanskih jezika koji pripadaju indoevropskoj jezičkoj porodici, turski se pojavljuje kao genetski i strukturalno nesrodan ostalim balkanskim jezicima. Stoga istraživači konstatuju da „turski u lingvističkom smislu nije balkanski jezik iako je igrao određenu ulogu u formiranju balkanskog jezičkog saveza“ (Asenova 2002: 23).

Međutim, posmatrano u geografskom, istorijskom i kulturološkom smislu možemo konstatovati da je turski nesumljivo prisutan na Balkanu.

3.1. Zajedničke karakteristike

Uprkos činjenici da turski nije srodan nijednom jeziku balkanskog jezičkog saveza, ipak je moguće uočiti izvesne sličnosti bez mogućnosti preciznog utvrđivanja uzročno-posledičnih veza među ovim jezicima. Pojave koje turkolozi mogu definisati kao sličnosti, kontrastirajući jezike balkanskog jezičkog saveza sa turskim, sadrže se u sledećem:

3.1.1. Fonetske podudarnosti

Na fonetskom planu se može izdvojiti pisanje i izgovaranje glasova po približno fonetskom principu, kao što je to slučaj u slovenskim jezicima balkanskog jezičkog saveza, makedonskom, bugarskom i srpsko-hrvatskom.

Dodatna sličnost sa bugarskim alfabetom ogleda se u postojanju glasa *ɪ* (i bez tačke, muklo i) koje bi odgovaralo bugarskom *ъ*. U srpskom se ovaj glas oseća u poluvokalu *r*. U turskom je ovaj vokal ravnopravan sa ostalim vokalima, te je stoga naglašen i može biti nosilac sloga i akcenta. Vokal sličnog kvaliteta (tamni vokal) može sresti i u makedonskom, u određenim govorimai dijalekatskim formama, koji se ranije obeležavao apostrofom, kako u makedonskim rečima tako i u turskim pozajmljenicama (Македонски правопис 1945:6), da bi kasnije u književnom jeziku bio sveden samo na tamni vokal *a* (Правопис на македонскиот јазик 2017: 3).

3.1.2. Izražavanje prisvojnosti

Turski prisvojni sufiksi izražavaju posesivnost dodavanjem na imenicu. Posesiv, prisutan u različitim padežnim i drugim formama u grčkom, albanskom, rumunskom, makedonskom i bugarskom takođe se nalazi u postpoziciionalnom statusu u odnosu na imenicu.

Na primer: tursko *babam* (moj otac) u odnosu na makedonsko *tatko mi*.

Sufiksi prisvojnosti u turskom jeziku odlika su aglutinacije i sufiksacije karakteristične za tursku gramatičku strukturu, dok se za oblike iste pozicije u balkanskim jezicima ne može utvrditi tačno poreklo (Kovačec 1988: 39).

3.1.3. Poređenje prideva

Još jedna među pojavama koje se izdvajaju kao zajedničke karakteristike balkanskih jezika jeste analitička komparacija prideva, odnosno gubljenje supletivnih oblika za komparativ i superlativ (Kovačec 1988: 38-39).

U turskom se poređenje prideva izražava na isti način, s tim što se prilozi *daha* za komparativ i *en* za superlativ pišu odvojeno od prideva koji se poredi.

Na primer: *iyi- daha iyi- en iyi* nasuprot makedonskom *dobar-podobar-najdobar*.

Pored navedene mogućnosti poređenja kvalifikativnih prideva, turski poznaje i modifikaciju stepena pridevskog svojstva (Više o tome: Čaušević 1996: 135-138).

3.1.4. Određeni-neodređeni perfekat

Najuočljivija morfološka sličnost turskog sa nekim balkanskim jezicima ogleda se u postojanju kategorije doživljenog ili nedoživljenog vremena, odnosno zasvedočenosti i nezasvedočenosti, koja se javlja u prošlim vremenima.

U bugarskom i albanskom perfekat označava radnju kojoj govorno lice nije prisustvovalo, dok aorist iskazuje radnju kojoj je govorno lice bilo svedok (Asenova 2002: 256, 325). U makedonskom jeziku forma perfekta na *sum+I* ili *sum perfekt* označava nezasvedočenost (minato neopredeljeno) dok ostale forme kao što su aorist, imperfekat i perfekt na *imam+perfekto* značavaju zasvedočenost (Gajdova 2009: 540).

U turskom jeziku kategorija zasvedočenosti/nezasvedočenosti izražava se prošlim vremenima za koja su u upotrebi različiti termini opisnog karaktera, od kojih izdvajamo najfrekventnije. Prvi naziv glasi: *perfekat na -di* (-di'li geçmiş zaman) i *perfekat na -miş* (-miş'li geçmiş zaman) (Gencan 2001: 304-307), gde se označava sufiks koji se dodaje na glagolsku osnovu radi tvorbe navedenih vremena. Drugi naziv je *određeno prošlo vreme* (belirli geçmiş zaman) i *neodređeno prošlo vreme* (belirsiz geçmiş zaman) (Koç 1996: 305-308). Ipak, opisnenazive koji najbolje ilustruju prirodu i značenje ovih glagolskih vremena ponudio je jedan od najvažnijih turskih lingvista Muharem Ergin. On koristitermine *viđeno prošlo vreme* (görülen geçmiş zaman) i *prošlo vreme o kojem se saznaje* (öğrenilen geçmiş zaman) (Ergin 1987: 323-324).

Iako navedeni sufiksi dodati na različite osnove mogu dobijati izvesna modalna značenja, osnovna razlika između ova dva glagolska vremena ogleđa se u konstataciji da je u *perfektu na -di* govorno lice bilo svedok vršenja radnje, pa se tako radi o osvedočenoj/viđenoj prošlosti ili pak o kategoričnom perfektu, dok u *perfektu na -miş* govorno lice nije svedočilo izvršenoj radnji, već je o njoj saznalo posredno ili naknadno, pa se radi oprenesenoj prošlosti.

Na primer: *geldi- došao je*, nasuprot: *gelmiş- došao je* (*čujem, saznajem*)

Analizirajući pojavu i razvoj „prepričane/nezasvedočene” prošlosti u makedonskom, Gajdova konstatuje da je turski u ovom segmentu zasigurno izvršio uticaj na makedonski (Gajdova 2009: 540).

Autori koji izučavaju karakteristike jezika balkanskog jezičkog saveza, slažu se u tome da je moguće da je turski po ovom pitanju izvršio uticaj na balkanske jezike, s tim što ističu da je svaki jezik za sebe razvijao različite kontekstualne varijante nezasvedočenosti od prepričavanja, subjektivnog stava, pa do izražavanja sumnje u izvršenu radnju. Asenova smatra da je ovde pre reč o semantičkom pozajmljivanju na morfološkom nivou nego o arealnoj srodnosti (Asenova 2002: 325).

Mi smo se prilikom kontrastiranja morfoloških sličnosti usmerili ka makedonskom „kao najbalkanizovanijem jeziku koji se nalazi u samom središtu balkanskog jezičkog saveza“ (Radić 2001: 13) i bugarskom koji na fonetskom planu pokazuje sličnosti sa turskim.

3.2. Uticaj turskog na balkanske jezike u morfologiji i leksici

3.2.1. Morfološki uticaj turskog na balkanske jezike

Turski, koji se od 14. do 19. veka koristio na Balkanu kao jezik državne administracije, vladajućeg sloja i dela građanstva, uticao je na balkanske jezike u morfološkom i leksičkom smislu. Morfološki uticaj se ogleda u postojanju određenog broja gramatičkih nastavaka koji nisu srodni ni jednom od jezika na balkanskom prostoru, ali su trajno utkani u gramatičku strukturu svih ovih jezika. To su sufiksi *-ci*, *-ci*, *-cu*, *-cü*; *-li*, *-li*, *-lu*, *-lü*; *-lik*, *-lik*, *-luk*, *-lük*; nešto manje *-siz*, *-siz*, *-suz*, *-süz*, u svojim različitim fonetskim varijantama, kao i još neki, manje frekventni u jeziku primaocu. Ovi sufiksi su prilagođeni fonetskim strukturama i osobenostima svakog od ovih jezika ponaosob. U slovenskim jezicima balkanskog prostora karakteristično je korišćenje dodatnog sufiksa *-ja* na već postojeće turske sifikse *-dži* i *-li*, kako bi se omogućila deklinacija u skladu sa gramatičkim pravilima. Ostali balkanski jezici upotrebu turskih nastavaka prilagodili su svojoj fonetskoj i morfološkoj strukturi, što je rezultiralo neophodnim modifikovanim oblicima.

Ovi sufiksi su značajni jer služe za građenje različitih imenica, od imena¹ i glagola, formiraju izvedenice i grade složenice, kao i veliki broj termina u različitim oblastima.

3.2.2. Leksički uticaj turskog na balkanske jezike

Drugi značajan uticaj ogleda se u usvajanju velikog broja turskih reči u balkanskim jezicima. Za ove reči su usvojeni različiti nazivi kao što su turcizmi, turkizmi, orijentalizmi, pa čak i balkanizmi. U jugoslovenskoj i srpskoj leksikografiji opšteprihvaćen termin za ove reči je turcizam.

Turcizmi podrazumevaju pozajmljenice iz turskog jezika, među koje spadaju i one reči koje vode poreklo pretežno iz arapskog i persijskog, kao i manji broj onih koje potiču iz drugih jezika (grčkog, italijanskog, francuskog i dr.), a koje su prihvaćene preko turskog.

Tako se u većini balkanskih jezika beleži različit broj turskih pozajmljenica koje se, prema različitim istraživanjima, kreću od nekoliko do više hiljada reči koje su i danas u aktivnoj upotrebi. Prema nekim podacima, najmanje ih je u rumunskom, zatim sledi grčki, a najviše ih je u makedonskom, albanskom i srpskom odnosno hrvatskom, i danas bosanskom jeziku. Na srpsko-hrvatskom i bosanskom govornom području veći broj turcizama se sreće u bosanskom, dok je nešto manji broj zabeležen u hrvatskom. Najobimnija istraživanja u ovoj oblasti sprovedena su u srpsko-hrvatskom jeziku (uključujući i

¹ Termin *imena* u turkološkoj literaturi se koristi da označi sve imenske forme u turskom jeziku, nastale od drugih vrsta reči, u skladu sa izraženom karakteristikom supstantiviranja svih vrsta reči i rečenica.

bosanski) gde je zabeleženo čak osam hiljada reči koje potiču iz turskog jezika (Škaljić 1985). Prema podacima dobijenim na osnovu različitih istraživanja koja se navode u nekim izvorima, u rumunskom ima oko 2 hiljade turskih reči (Karaağaç 2008: XXXVIII), u bugarskom 3,5 hiljade (Karaağaç 2008: XLII), u albanskom oko 5 hiljada (İyiyol, Kesmeçi 2011: 625), u makedonskom 3 hiljade (Karaağaç 2008: LVIII), u grčkom 3 hiljade (Karaağaç 2008: LXIV).

Albanska lingvistkinja L. Latifi Xhanari sastavila je Rečnik turcizama u balkanskim jezicima i izdvojila termin „balkanski turcizmi“ ukazujući na pojavu da se turski leksički uticaj u balkanskim jezicima odvijao veoma simetrično (Latifi Xhanari 2015: 5). Ona, takođe, ističe da se balkanski jezici, koji se razlikuju jedan od drugoga, spajaju u jednoj tački, a to je zajednička leksika preuzeta iz turskog, kao i desetine hiljada fraza, idioma i poslovice koje su postale izraz nacionalnih kultura balkanskih naroda (Xhanari Latifi 2012: 7).

Istaknuti predstavnik beogradske turkologije M. Teodosijević turcizme deli na 1. Istoricisme- reči koje su prestale da se upotrebljavaju prestankom upotrebe predmeta na koje se odnose, 2. arhaizme- reči koje prestaju da se upotrebljavaju u savremenom jeziku zato što ih zamenjuju druge reči za označavanje istih predmeta, pojava, osobina, 3. turcizme koji su potpuno asimilovani –u koje spadaju reči za koje ne postoji adekvatna zamena, kao i one za koje postoji zamena, ali su i dalje u upotrebi (Teodosijević 2016: 13-14). Turcizmi obuhvataju termine državne administracije, verske termine, toponime, antroponime, nazive arhitektonskih objekata, nazive jela, pića, voća i povrća, odevnih predmeta, namirnica, predmeta pokućstva, muzičkih instrumenata, zanata, profesija, nazive predmeta i pojava, alata, činova, osobina, termina, zatim žargonske izraze, uzvike, veznike, ukratko reči iz svih životnih sfera.

4. Zaključak

Pored nesumnjivog uticaja turskog na balkanske jezike na polju morfologije u smislu prihvaćenih tvorbenih nastavaka i uticaja u leksici, kao pojava koje predstavljaju značajan dokaz uticaja turskog na balkanske jezike, o čemu svedoči veliki broj radova turkologa i lingvista drugih balkanskih jezika, za ostale uočene i nabrojane zajedničke karakteristike, odnosno sličnostine može se sa sigurnošću tvrditi da predstavljaju rezultat kontakta turskog sa ostalim balkanskim jezicima. Mi ih izdvajamo kao pojave koje privlače pažnju, s tim da bi davanje konačnog suda o kontaktnoj srodnosti u nekim aspektima, bez dubljeg i detaljnijeg proučavanja i utvrđivanja porekla i uzroka ovih pojava bilo neophodno za dodatnu naučnu argumentaciju.

Pri ovakvom stanju stvari, sa značajnim razlikama koje turski ispoljava u odnosu na indoevropske jezike, teško je turski priključiti bilo kom jezičkom savezu njemu nesrodnih jezika. Ipak, znajući da arealna klasifikacija jezika

proističe iz kontaktne srodnosti kada se u jezicima javljaju zajedničke osobine koje nisu genetski uslovljene, ne može se zanemariti značajan uticaj koji je turski tokom vekova izvršio na balkanske jezike i na taj način, u manjoj ili većoj meri, postao pridruženi član balkanskog jezičkog saveza.

Radi usvajanja naučno utemeljenog stava po ovom pitanju, neophodno je sagledati sve morfološke i semantičke karakteristike koje turski deli sa ostalim balkanskim jezicima, što je tema koju smo precizno predstavili u ovom radu, zaključujući da se turski periferno i posredno može smatrati pridruženim članom ovog jezičkog saveza.

Literatura

- Assenova, Petya (2002). *Balkanisms*. V. Trnovo.
- Aykut, Ksenija (2007). *Turske postpozicije – „reči bez značenja“*. Beograd.
- Bugarski, Ranko (1991). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd.
- Čaušević, Ekrem (1996). *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb.
- Eker, Süer (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara.
- Ercilasun, A. Bican (Bahar 2013). 'Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri'. *Dil Araştırmaları Dergisi*. sayı 12. Ankara, s. 17-22.
- Ergin, Muharrem (1987). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul.
- Gajdova, Ubavka (2009). „Дијалектите и стандардниот јазик во Македонија“, *OB-DOBJA*, 26, Ljubljana, 535-542.
- Gencan, T. Nejat (2001). *Dilbilgisi*, Ankara.
- Golubović-Braiek, Ksenija (2003). *Proparticipi-ključ turske sintakse*, Beograd.
- İyiyol, Fatih ve M. AhmetKesmeci (Fall 2011). „Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimelerin Tanımlanması Problemi Üzerine Tespitler“. *Turkish Studies*. Volume 6/4, p. 621-632.
- Karaağaç, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara.
- Koç, Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (şekil bilgisi)*. Ankara:TDK.
- Kovačec, August (1988). „Pojam jezičnog saveza i balkanski jezici“, *SOL*. Zagreb. godina 3, izvanredan svezak 1, 21-52.
- Latifi Xhanari, Lindita (2015). *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*. Pamukkale.
- Македонски правопис (1945). Скопје.
- Правопис на македонскиот јазик (2017). второ издание, Скопје.
- Радић, Првослав (2001). *Турски суфикси у српском језику*. Beograd.
- Škaljić, Abdulah (1985). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo.
- Teodosijević, Mirjana (1995). *Jezik Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma*. Beograd.
- Теодосијевић, Мирјана (2015). „Турски свет: Турци и турски језици“. *Сусрети народа и култура/People and Cultures in Contact*. Међународни тематски зборник, К. Митровица, 361-369.

- Teodosijević, Mirjana (2016). „Turcizmi: jezičko blago naše kulturne baštine“, *Nasleđe*. Erzurum, 9-25.
- Xhanari Latifi, Lindita (2012-1). „Osmanlı Balkana Elveda Rumeli Dedi Ama Balkanlardaki Diller Türkçe Kökenli Sözcüklere Elveda Demedi“, *Motif Dergisi*, Balkan Özel Sayısı, 5-12.
- (www.birgun.net/haber-detay/turkcenin-70-harften-olusan-en-uzun-kelimesi-130201.html) (01.02.2019)

Ksenija Aykut

Turkish – a Nontypical Balkan Language

Summary

Turkish language, as a member of the Turkish (Turkic) branch of the Altaic language family, is genetically and structurally different from other Balkan languages. It contains different phonetic, morphological, semantic and syntactic characteristics than other Balkan languages, which, as representatives of different branches of the Indo-European language family, can be viewed through the prism of the Balkan Language Association. Since the creation of linguistic alliances and the existence of a common mentality both arise from the long-term geographical and cultural connection of their speakers, Turkish language is, in a wider sense, a member of the Balkan languages. Centuries-long presence of the Ottoman state and language on the Balkan Peninsula, which has since been reduced to a smaller geographical scope, despite different structure, resulted in significant Turkish influence on other Balkan languages, primarily in lexis, but also in morphology. Balkan languages have all kept a significant number of Turkish loanwords that have been inwrought into the literary language as well as into everyday lexicon. Morphological influence is reflected in the existence of several derivative morphemes created by Turkish suffixes -cı, -ci, -cu, -cü; -lı, -li, -lu, -lü; -lık, -lik, -luk, -lük; slightly less -sız, -siz, and -hane. The paper elaborates on the characteristics of Turkish grammatical structure; it also emphasizes the importance that Turkish language holds among the Balkan languages.

Key words: Turkish language, Balkan languages, Turkisms, morphological influences